

TEORIE JAKO KONSTITUTIVNÍ RYS VĚDECKOSTI A JEJICH MÍSTO V ČESKÉM DĚJEPÍSECTVÍ

Jan Horský

Theories as a Constitutive Feature of Scientificity and Their Place in Czech Historiography

This is a report about the Xth Congress of Czech Historians, which took place on September 14–16, 2011 in Ostrava. It aims to outline the structure of discussions on the position of theories in Czech historiography in the past ten years. In the area of ‘theories about historical science’, it focuses on the contributions of Miloš Havelka (the notion of a ‘symbolic centre’, identification of three basic paradigms of the philosophy of history) and on the concepts proposed by Zdeněk Vašíček (duality of ‘story’ and ‘picture’, ‘archeologisation of history’). With regard to the place of theory in historical sciences, the author highlights studies (Daniela Tinková, Lucie Storchová, Veronika Čapská) that focus on comparing a general theoretical concept with empirical material. And last but not least, the article tries to evaluate the position of theoretical thinking in Czech ‘historiographical environment’ in the broadest sense, concluding that it does not seem to be particularly prominent.

Jan Horský (* 1963), působí na Fakultě humanitních studií UK, Honza.Horsky@seznam.cz

Úvodem

Tento článek je v některých bodech rozšířeným textem mého stejnojmenného referátu z X. sjezdu českých historiků v Ostravě.¹ Nejedná se o „přehled bádání“, ale o zamýšlení a o pokus ideálnětypicky rozvrhnout problematiku, a to ve vztahu

1 Jeho stručný výtah zazněl na plenárním zasedání 14. září 2011. Text byl v elektronické podobě dostupný všem účastníkům sjezdu. K tomuto referátu jsem byl organizátory vyzván, sám bych si

k převážně české dějepisné produkci posledních deseti let. Po charakteristice „teorií v historických vědách“ (1) se pokusím charakterizovat místo a způsob užití teorií (2) v (české) dějepisné produkci, a to jednak (2.1) v rámci tzv. „filozofie historie“ a jednak (2.2) ve vlastní badatelské práci (způsobilost poměřovat navzájem teorie s „empirií“). Konečně se pokusím učinit i několik poznámek (3) o místě teorií v tom, co by bylo možné pracovně nazvat „dějepisným prostředím“, tj. v širší literární produkci, jež určuje „české dějepisné pole“, zejména v oblasti překladové literatury, v rámci (vysoko)školského traktování dějepisu. Vše bude ukazováno jen na vybraných příkladech. Jejich výběr je, rozumí se, nemalou měrou subjektivní.

Domnívám se, že vůči teoriím část české historické obce stále volí nedůvěřivý – ne-li až nevraživý – postoj a snaží se jim ubránit fortifikací svých pozic, ať již spoléháním na domnělou nespornost jedinečných faktů, nebo svébytně interpretovaným narativistickým a textualistickým relativismem. Je to však právě způsobilost poměřovat „empirií“ s teoriemi, jež vytváří v širším rámci „dějepisectví“ prostor pro „historickou vědu“. Prostor, v němž může historická věda produktivně komunikovat s dalšími obory a může reflektovat nejen svoji poznávací hodnotu, ale třeba i roli při uchovávání kulturních hodnot. Teorie jsou tak jedním z konstitutivních prvků (historické) vědy. Netvrdím, že teoriemi může či musí být prostoupeno celé dějepisectví, tedy že celé dějepisectví se může a má proměnit v historickou vědu. Soudím ale, že bez teorií bude dějepisectví jen „dějepisem“, ne „vědou“.

1. Teorie v historických vědách

Určité obtíže může činit, že není jednoty v tom, co se míní „teoriemi“ ve vztahu k dějepisectví, popřípadě „teoriemi v historických vědách“, respektive „historickými teoriemi“. Vyjdu tak z *jednoho* (Welskoppova) z mnoha pojetí. Thomas Welskopp vymezuje „historické teorie“ jako formalizovaná shrnutí důležitých souvislostí, která přeměňují empiricky stanovitelné *pravidelnosti* do výpovědí o pravidlům odpovídajících logických vzorcích vztahů. Welskopp dále upřesňuje (a v tomto zúžení jej, soudím, nemusíme následovat), že se jedná o výroky o *praktikách* aktérů, které se osvědčují (prokazují) teprve v jejich historickém jednání.²

jej pro sjezdové forum nedovolil navrhnout. Za toto pozvání bych rád i touto cestou ještě jednou poděkoval.

2 THOMAS WELSKOPP, *Theorien in der Geschichtswissenschaft*, in: Geschichte. Studien – Wissenschaft – Beruf, (edd.) Gunilla Budde, Dagmar Freist, Hilke Günther-Arndt, Berlin 2008, s. 138–157, citováno ze s. 139. („Es sind formalhafte Zusammenfassungen wichtiger Zusam-

Welskopp uvažuje čtyři „dimenze teorií“ v historických vědách: 1) teorie poznání, které by však – dodávám – nemusely plně vyhovovat upřesňujícím podmínkám svrchu uvedené definice, 2) „sociální teorií“ (Sozialtheorie) ve smyslu pojednání velmi obecných a nadčasových kvalit, týkajících se například aktérské povahy člověka apod., 3) „teorie společnosti“ (Gesellschaftstheorie), jež se týkají sice také aktérů, ale v rámci dialektiky individuálních jednání a nadindividuálních struktur, 4) teorie dějinných procesů, v jejichž případě je však otázkou, nakolik jde o teorie nebo o „velká vyprávění“ (master narratives). Tyto dimenze teoretické práce se navzájem propustují. Podobně již dříve odlišoval Josef Meran 1) „teorie o historické vědě“ (překrývají se vlastně s Welskoppovou prvou dimenzí) od 2) „teorií v historické vědě“, které ještě třídil na (2a) „ne-historickovědní teorie“ a (2b) „historickovědní teorie“ Jiné rozlišení druhů teorií nabízí Chris Lorenz. Odlišuje 1) „teorie pozorování“ od 2) lze říci, vlastních teorií procesů a struktur, tj – do určité míry – od teorií, které by kupříkladu Jürgen Kocka označil jako „teorie vztažené k předmětům“ (gegenstandsbezogene Theorien).³

menhänge, die empirisch festgestellte *Regelmäßigkeiten* in Aussagen über *regelgesteuerte* logische Beziehungsmuster *verwandeln*.“) Jiné vymezení teorií v historických vědách je chápe jako konzistentní pojmové systémy, které nejsou odvozeny z pramenů a které slouží k identifikaci, rozkrytí a řešení historických problémů. Srov. JÜRGEN KOCKA, *Gegenstandsbezogene Theorien in der Geschichtswissenschaft: Schwierigkeiten und Ergebnisse der Diskussion*, in: *Theorien in der Praxis des Historikers*, (ed.) Jürgen Kocka, Göttingen 1977 (Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft, Sonderheft 3), s. 178–188; HANS-ULRICH WEHLER, *Anwendung von Theorien in der Geschichtswissenschaft*, in: *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, (edd.) Jürgen Kocka, Thomas Nipperdey, München 1979, s. 17–40, zejména s. 17–18. Nebo jsou od ostatních teorií, ať již užívaných mimo dějepisectví, nebo v něm, odlišovány specifické „historické teorie“ coby teorie, které podávají výklad přechodu určité entity z jednoho stavu do stavu jiného. Rügen je považuje za součást širšího „narativního vysvětlení“ – JÖRN RÜSEN, *Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzüge einer Historik II: Die Prinzipien der historischen Forschung*, Göttingen 1986, s. 37–47.

- 3 TH. WELSKOPP, *Theorien in der Geschichtswissenschaft*, s. 143–146; TÝŽ, *Der Mensch und die Verhältnisse. „Handeln“ und „Struktur“ bei Max Weber und Anthony Giddens*, in: *Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beiträge zur Theoriedebatte*, (edd.) Thomas Mergel, Thomas Welskopp, München 1997, s. 39–70, zejména s. 40–41. Dále JOSEF MERAN, *Historische Methode oder Methoden in der Historie? Eine Frage im Lichte der Methodologiegeschichte*, in: *Historische Methode*, (edd.) Christian Meier, Jörn Rügen, München 1988, s. 114–129, zejména s. 128–129; CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*, Köln-Weimar-Wien 1997, zejména s. 340–376; J. KOCKA, *Gegenstandsbezogene Theorien*, s. 170–180. „Teorie pozorování“ („Beobachtungstheorie“) zasluhuje podrobnější pozornost. Otázkou totiž je „empiričnost“ historickovědního prokazování. Většina vývojových teorií (Welskoppova čtvrtá dimenze) typu procesu „odkouzelní“ (Weber, Gauchet) či „civilizačního procesu“ (Elias) se totiž vyjadřuje

Pro rozhraničení „historických věd“ a „dějepisu“ v rámci „dějepisectví“⁴ je významný způsob řešení otázky poměru teorií dějinných procesů (Welskoppův bod 4) k naracím. V jádru jde o to, zda je historickovědní či dějepisné podání dějinného procesu (vývoje) jen narativní konstrukcí, v níž, jak ukazuje Paul Ricoeur, je pomocí specifické literární operace, tedy pomocí „zápletky“ (plot, intrigue) jakožto „konfigurace heterogenního“ či „souladu nesouladného“ prostředkováno jednak mezi jedinečnými událostmi a celkem příběhu, jednak mezi heterogenními faktory a konečně mezi různými časovými momenty; nebo zda se na tematizaci (rozpoznání) dějinného procesu podílejí teorie. Integrativní funkce zápletky vystupuje do popředí především tehdy, nemáme-li ani „empirické“ (řekněme pramenné), ani teoretické důvody, proč určité skutečnosti v rámci našeho výkladu dějin propojovat. To se děje tím větší měrou, čím více se snažíme dějepisně s holistickými ambicemi postihnout celý dějinný proces jako takový. Abychom naopak mohli koncepcím dějinných procesů přiznat určitý teoretický status (jak to činí kupříkladu Jürgen Osterhammel), musíme pojednávat pouze určitý dílčí proces dějinné proměny, který se bude týkat jen explicitně vybraných entit (částí, vrstev či segmentů sociokulturní skutečnosti), tzn. bude veden pravidly analytického přístupu.⁵

o proměně entit, které jen *teoreticky postulují*, ale které nejsou v pravém slova smyslu „empiricky“ bezprostředně dostupné. Musí se tak zavádět – opět na teoretické bázi (právě jako součást „teorie pozorování“) – předpoklad, který určitý typ pramenných (diskurzivních, ikonografických či statistických) stop a jejich variabilitu prohlásí za indikátor či symptom povahy a proměny oněch entit, o nichž chce příslušná teorie vývojového procesu vlastně vypovídat. Srov. ROGER CHARTIER, *L'histoire ou le récit véridique*, in: Philosophie et histoire, Paris 1987, s. 115–135, zejména s. 130–131. (Nově vyšlo v českém překladu jako 10. kapitola knihy ROTER CHARTIER, *Na okraji útesu*, Červený Kostelec 2010, s. 217–236.) Dále ZDENĚK VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006, s. 46, 50–52, 69–72. Podrobněji argumentují v JAN HORSKÝ, *Poznámky ke vztahu historických věd a sociologie*, in: Historická sociologie, (ed.) Jiří Šubrt, Plzeň 2007, s. 525–548, zejména s. 530–536; JAN HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupu a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 92–95.

4 Stran této otázky podrobněji argumentují v J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, zejména s. 31–36, 47–48, 50–53, 79–88, 99–106, 143–150, 236–243.

5 PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, s. 104–113, 248–287; JÜRGEN OSTERHAMMEL, *Zeiten*, in: Geschichte. Studien – Wissenschaft – Beruf, s. 70–85, zejména s. 80–81. Podrobněji argumentují v J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, zejména s. 79–88, 99–106, 167–173, 186–196, 231–235. Avšak je zde i značně široké pojetí „teorií možných dějin“, o nichž mluví Koselleck. S odkazem na něj by pak šlo také říci, že každé pojednání dějinného procesu – at mikroprocesu, at makroprocesu, at budeme jeho tematizaci chápat jako prostou naraci, at mu přiznáme alespoň zčásti teoretický status (v Osterhammelově či Welskoppově smyslu slova) – bude muset vyjít od *teorie možné historie* – srov. REINHART

V následujících odstavcích mi půjde předně o teorie (historickovědního) poznání (Meranův a Welskoppův bod 1). Dále beru v potaz především dvě z Lorenzem uváděných rolí teorií v historických vědách, totiž 1) jejich úlohu při ohraničování předmětu bádání a při konstrukci jeho kontextu a 2) požadavek, aby teorie poskytovaly „přezkušitelné hypotézy“.⁶ Přitom bude zapotřebí odlišovat zavádění teorií od konceptualizací či prosazování se nových témat bádání.⁷ Nová témata sice mohou, avšak nemusejí nutně souviset s promyšlením či aplikováním teorií. Paul Veyne kupříkladu předpokládá určitý progres historického poznání v podobě pokroku konceptualizace, spočívajícím v „prodlužování dotazníku“, tedy v nárůstu počtu historiky uplatňovaných topoi, otázek, pojmů a idejí. „Jediný možný pokrok historie spočívá“ podle Veyna „v rozšiřování jejího vidění a zjemňování jejího vnímání originality událostí“.⁸ Tento pokrok však nemusí být přímo úměrný s možným růstem přítomnosti teoretické úvahy v dějepiscetví. Teorie v dějepiscetví je dále zapotřebí odlišovat od pojetí či koncepcí dějin. S tím úzce souvisí i nutnost odlišovat teorie od ideologií. Tento požadavek se ukáže být o to aktuálnější, uvážíme-li, že v českém prostředí se podle Miloše Havelky často přistupuje k „nahrazování teorie ideologií nebo dokonce jen politickými doktrínami“. Havelka tuto kritiku cílí jak na dějepiscetví, tak na sociologii.⁹ Konečně pak je vhodné odlišovat rozpracovávání a reflektované uplatňování teorií od jejich používání, s Havelkou řečeno, „jako ornamentu“. Vývoj dějepiseckých témat, proměny koncepcí dějin a míra a povaha ideologických vlivů na dějepiscetví jsou zajisté legitimní otázky, avšak nejsou to ty, které zde kladu.

KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 204–207. Oproti Welskoppovu vymezení teorií, které můžeme číst i tak, že teorie jsou v procesu poznání nemalou měrou *aposteriori* povahy (jsou v určitém smyslu shrnutím pozorovatelných pravidelností), se Koselleckova „teorie možné historie“ ukazuje jako nápadně formulovaná *a priori* vůči pramenné „empirii“.

6 CH. LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit*. s. 357–358.

7 Za inovativní lze považovat tematizace: MARTIN NODL, FRANTIŠEK ŠMAHEL (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002; VÁCLAV BŮŽEK, PAVEL KRÁL (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007; PAVEL HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách v 17. a 18. století*, Praha 2007; VLADIMÍR URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008; DANIELA TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvětské Evropě*, Praha 2010.

8 PAUL VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010, s. 287–378, zejména s. 302–304.

9 MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, s. 9; MILOŠ HAVELKA, *Ideje – dějiny – společnost. Studie k historické sociologii vědění*, Brno 2010, s. 85–94.

2. Místo teorií v produkci českého dějepiscevtví uplynulého desetiletí

Zdeněk Beneš říká, že „termín teorie (...) obecně označuje několik různých úrovní neempirického vědění, které je nutnou součástí (nejen) historické vědy“. Následně nabízí již výše zmíněné Meranovo třídění teorií, byť je nepřijímá zcela bez výhrad (v základním obrysu: teorie o historické vědě; teorie *uvnitř* historické vědy).¹⁰ Aniž bych si činil nárok na úplnost přehledu (jde naopak o značně subjektivní výběr) a aniž bych mohl na tomto místě nabídnout rozbor uváděných prací, pokusím se v následujícím textu upozornit na některé otázky či problémy, které se mi stran teorií v české historiografii uplynulých deseti let zdají být významné. Nejprve (2.1) se budu věnovat Welskoppovu, Meranovu a Benešovu prvému okruhu teorií v historických vědách, tj. teoriím o těchto vědách (filozofii i historii), následně (2.2) načrtnu několik poznámek k teorii v historické vědě (Meranova a Benešova druhá oblast teorií, Welskoppova 2., 3. a 4. dimenze teorií). Je zároveň – zejména v první oblasti (2.1) – zjevné, že vydělení české produkce z produkce světové je do značné míry umělé a ryze pracovní.¹¹

Teorie historických věd, filozofie historie

Za – z mého hlediska viděno – určující práce z oblasti teorie historických věd (či filozofie historie) bych si dovilil označit studie Miloše Havelky a Zdeňka Vašíčka. Havelka mimo jiné nabídl rozlišení tří základních *paradigmat* („transcendentálního“, tj. postupy reflektujícího pojetí) *filozofie dějin*. Chápe je v Kuhnově smyslu, avšak zároveň nikoli jako v čase po sobě následující, nýbrž navzájem paralelní. Jde o ontologické (tj. realistické), mentalistické (tj. konstruktivistické)

10 ZDENĚK BENEŠ, *Obtížné pojmy, či pojmy na obtíž? Teorie a filozofie dějin v české historiografii*, in: *Filozofie dějin: Problémy a perspektivy*, (ed.) Ivana Holzbachová, Brno 2004, s. 71–84, zejména s. 73–74. Odkazuje při tom na JOSEF MERAN, *Theorien in der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 1985.

11 Nejde jen o kontext vlastního oboru, ale i o sledování teoretických debat v antropologii, sociologii, religionistice, filozofii, teologii apod. Debaty o možnosti „číst“ kulturu jako text, o vztahu diskurzu a subjektu autora, o tom, zda je jazyk průhledný a zda jsou za diskurzivními praktikami „skryty“ praktiky sociální, o tom, co je to „smysl“ a co „význam“ při interpretaci kultury, textu, obrazu, zda je oprávněné spoléhat na předpokládaný transcendentní prostor vědomí a mnohé další se dnes nedají vést v uzavřených oborech, ale mezi obory navzájem. Jejich cílem nemá být ani tak sjednocení názorů, jako spíše zmapování povahy paradigmat a axiomů, z nichž ten který obor vychází.

ké) a lingvistické (tj. komunikativní) paradigma. „Tato paradigma jsou stejně hodnotná a stejně oprávněná, protože rozhodnout o přijetí toho kterého není záležitostí argumentativní, ale spíše kulturní nebo mentální.“¹² Přinejmenším si zaslouží upozornit na Havelkou zaváděný pojem „symbolického centra“ jakožto analytické kategorie, jejíž pomocí lze popsat průnik mimovědně konstruovaných obrazů například určitých zlomových událostí minulosti do historické vědy, ale i naopak podíl dějepisectví na konstituování širšího sociálního vědění.¹³

Z mnohovrstevnatého díla Zdeňka Vašíčka zasluhuje především uvést české vydání původně sice již starší studie *Archeologie, historie, minulost*. Ve vztahu k zde mnou sledované problematice považuji za vhodné upozornit především na Vašíčkův pojem „obrazu“ a na jeho výklad „archeologizace historie“. Pro Vašíčka představuje teorie „obrazu“ podstatnou součást kritiky jednostranného zdůrazňování příběhovosti dějepisectví. „Obraz“ souvisí s nutností „podat“ dějepisně či archeologicky „situace“, jež jsou „synchroniemi“, a jež proto nelze popsat „diskurzem příběhu“. Obraz se vztahuje k celku. Je zde však „jisté napětí mezi totalitou minulosti a inteligibilitou historické reprezentace; napětí konstitutivní pro poměr zobrazovaného a zobrazení ve všech sférách lidského snažení“. Obraz se skládá z „dílků obrazů“ a „má holistický, globální charakter, protože může být čten v různých pořadích, která se mohou střídat – jsou aleatorická“. Tím by se Vašíčkova koncepce lišila od Ricoeurovy, který by i tuto funkci „obrazu“ připisoval „zápletce“, samozřejmě se všemi důsledky (nelibovolnost pořadí čtení), jímž se chce Vašíček právě vyhnout. Aleatoričnost je pro obraz konstitutivní a ve Vašíčkově pojetí jej odlišuje od vyprávěného příběhu, jež lze číst jen dvěma směry (dopředu a nazpět). Dějepisectví tak nelze redukovat na vyprávěctví. Prostor pro historickou vědu uchovává Vašíček i v rámci toho, co označuje jako „archeologizovanou“ historii. Ta souvisí s ústupem významu dějepisectví orientace na intencionální události. „S hrncí“ nenakládáme jako se svědky, ale jako s indikátory. Jednak mohou svědkové lhát, ale především vyprávějí jen to, co vyprávět chtějí – naše otázky je nezajímají. „Hrnce“ se o nás nezajímají také, ale lze se jich ptát bezmála na vše, spokojíme-li se s jejich jednoduchým jazykem, omezeným na ano a ne. Naštěstí lze za indikátory považovat i svědky.“ Zároveň však platí,

12 MILOŠ HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“*, Dějiny – teorie – kritika 1/2004, s. 191–211, zejména s. 197–198, 200–211; MILOŠ HAVELKA, *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty*, in: *Filozofie dějin: Problémy a perspektivy*, s. 29–69, zejména s. 51–58.

13 Srov. například M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 13–18; TÝŽ (ed.), *Spor o smysl českých dějin*, díl 2: 1938–1989. *Posuny a akcenty české otázky*, Praha 2006, zejména s. 10–11.

že „každý popis“, tedy i ten archeologický, „je popisem orientovaným“ a žádná metoda „není nevinná“.¹⁴

Oba právě jmenovaní autoři pak patří k těm, u nichž lze hledat opory při řešení následujících otázek a problémů. Dnes snad již značná část českých historiků a historiček přijala jako danost to, že existuje vždy více *paralelních výkladů dějin*. To, co však zůstává otázkou, je *míra relativizace* dějepisného poznání/rozumění, jež je důsledkem. Zdá se zároveň, že pro mnohé jako by zde stále byla jen příkrá polarita: objektivistická *rekonstrukce* minulosti – *ryze* fiktivní *konstrukce* obrazu minulosti. Pokud vše nahlízíme tak, že neplatí-li jedno, musí plně platit druhé, může se nám stát, tak jako Wernerovi Paravicinimu, že – po mém soudu oprávněnou – skepsi vůči extrémnímu konstruktivismu překlopíme do – soudím, že nesprávného – přecenění možné objektivity poznání.¹⁵ Debaty o vhodné míře relativismu mají především povahu diskusí o narativistické kritice dějepisectví a o důsledcích tzv. lingvistického obratu. Jen těžko v nich však lze – řečeno s odkazem na Havelku – zaujmout stanovisko, jež by nespádalo do jednoho z výše uvedených paradigmat (sám se pohybuji v rozhodujících krocích na půdě mentalistického paradigmatu).

Uplynulé desetiletí přineslo v tomto směru o dost radikálnější názory, než jakými jsou někdejší úvahy Jaroslava Marka o významu „tvaru“ dějepisného díla. Zmínit zasluhují především práce Dušana Třeštíka, Milana Řepy a studie Karla Šimy. Šima podává přesný rozbor lingvistické a narativistické kritické pozice vůči dějepisectví a z tohoto hlediska kritizuje jak Třeštíka, tak Řepu, že nepřijímají lingvisticko-narativistické paradigma do důsledku. U obou spatřuje

14 Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, zejména s. 50–51, 91–98. ZDENĚK VAŠÍČEK, *Z pravěku prehistorie. Obrázky z dějin archeologie*, *Archeologické rozhledy* 59/2007, s. 747–760. Část práce vyšla v českém překladu již dříve – ZDENĚK VAŠÍČEK, *Obrázky (minulosti). O bytí, poznání a podání minulého času*, Praha 1996. Zdeněk Vašíček je zároveň jedním ze dvou českých přispěvatelů (vedle Ivana Chvatíka, studie o Janu Patočkovi) do rozsáhlého přehledového díla AVIEZER TUCKER (ed.), *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, Oxford 2009. Publikace mapuje způsob užívání klíčových pojmů a vývoj základních směrů filozofické, teoretické a metodologické reflexe dějepisectví. Jednou ze studií je právě ZDENĚK VAŠÍČEK, *Philosophy of History*, s. 26–43.

15 Podrobněji argumentuji v JAN HORSKÝ, „Předsudky o standardech vědeckosti historiografie.“ *Stručná poznámka na okraj „sporu“ o třetí vydání Kutnarových a Markových Přehledných dějin českého a slovenského dějepisectví*, *Dějiny – teorie – kritika* 7/2010, s. 280–2885. Srov. dále: WERNER PARAVICINI, *Die Wahrheit der Historiker*, München 2010. To, proč s nejedním Paravicinim zároveň nesouhlasím, vysvětluji v recenzi této jeho práce (*Dějiny – teorie – kritika* 8/2011, s. 139–149).

snahu kombinovat určitý základ objektivitu, „správnosti“ historiografického díla (u Třeštíka je to „pramen“ a „metoda“, u Repy racionální složka díla) s relativizujícími faktory (u Třeštíka je to „příběh“, který historik volí na základě uznání společenstvím, u Repy pak obrazotvorná složka díla).¹⁶

Zejména Šimova kritika Dušana Třeštíka se mi zdá být oprávněná, byť věc nahlížím z pozice mentalistického, nikoli lingvistického (jako Šima) paradigmatu. Předně, po mém soudu, platí již výše řečené: narativistická kritika dějepiscectví je oprávněná především tehdy, když chce historiografie podávat obraz *celých* dějin, ne již tak jednoznačně, pokud chce analyzovat dílčí problémy. Dále pak to, že vůči „pramení“ a pomocí zvolených „metod“ lze relativisticky uplatnit celou řadu příběhů, jak říká Třeštík, ještě přece hned neznamená, že to musejí být jenom vyprávěné příběhy (srov. výše, co říká Vašíček o „obrazu“), ba ani to, že je těchto příběhů neomezené množství. To, že bychom mohli doložit, že dějepiscectví mnohdy plní „objednávku“ společenství, kupříkladu bychom to mohli prokázat pomocí analytického použití pojmu „symbolického centra“, ještě přece neznamená, že tato (občasná) jeho praxe je noetickou nutností (to, že dějiny dějepiscectví popíší přítomnost určité praxe v historiografii té či oné doby a školy, ještě neznamená, že se z hlediska teorie poznání té doby nemohla jevit jako nevhodná, ne-li chybná). V tomto smyslu by se dalo také Karlu Šimovi namítnout, že bere v potaz především radikální narativisty typu Whitea či Ankersmita, a ne třeba Ricoeura, který uznává – podobně jako Chartier – možnost rozlišit pravdivá vyprávění od fiktivních. S Josefem Válkou lze říci, že dějepiscectví „je pravdivá rozprava o tom, co se skutečně stalo a je doloženo spolehlivými svědky“, což nevylučuje ani souřadnost paralelních výkladů, jsou-li adekvátní vůči pramenným stopám (indikátorům, o nichž mluví Vašíček), ani nepopírá, že je v historické vědě přítomno mnoho konstruktivistických kroků a prvků.¹⁷

Jiným významným teoretickým problémem, již jen letmo zmíněno, je otázka *povahy interpretativních postupů* kupříkladu při studiu dějin kultury. Na jedné

16 JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepiscectví*, Praha 1992, s. 49–99; DUŠAN TŘEŠTÍK, *Myslití dějiny*, Praha 1999; TÝŽ, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005; MILAN ŘEPA, *Poetika českého dějepiscectví*, Brno 2006; KAREL ŠIMA, *Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie*, in: *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, (edd.) Lucie Storchová, Jan Horský, Ústí nad Labem 2009, s. 67–94, zejména s. 91–94.

17 Srov. JOSEF VÁLKA, *Nejen 60. léta*, in: *Filozofie dějin: Problémy a perspektivy*, s. 221–234, citováno ze s. 221; R. CHARTIER, *Na okraji útesu*, s. 99–112, 217–236; GEORG G. IGGERS, *Dějepiscectví ve 20. století. Od vědecké objektivitu k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 20–21.

straně je zde již z 90. let sémiotická, zčásti strukturalistická teorie kultury (Josef a Lydia Petráňovi). Ta by zčásti mohla vyhovovat antropologizujícím konceptům kultury, o nichž mluví kupříkladu Martin Nodl. Vůči těmto pohledům na minulou kulturu, které ji tou či onou měrou chápou jako „předmět“ studia, odlišný od kultury badatele, jsou na druhé straně zvažovány klasické hermeneutické postupy (Martin Kučera), a to zčásti v návaznosti na studie z dějin dějepisectví, zejména ve spojitosti s dílem Zdenka Kalisty (Zdeněk Beneš).¹⁸ Dalším, zmínku zasluhujícím problémem, jež je i teoreticky promyšlen, je otázka *paměti*.¹⁹ Lze říci, že určité teoretické reflexe se nacházejí i v nejedné studii z oblasti dějin dějepisectví, přece však české historiografii chybí soustavná reflexe vývoje jejího teoretického myšlení typu Nešporova rozboru české sociologie náboženství.²⁰

Avšak ne všichni, kdo se zabývají teoriemi o historické vědě, by byli nakloněni rozpracovávání teorií uvnitř historické vědy, alespoň ne v jejich plně šíři. Pro na-

18 JOSEF PETRÁŇ, LYDIA PETRÁŇOVÁ, *Dějepis hmotné kultury*, in: Josef Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury*, díl II/1, Praha 1995, s. 9–30; MARTIN NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, *Dějiny – teorie – kritika* 1/2004, s. 237–252; MILENA BARTLOVÁ, *Reprezentace*, in: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, (edd.) Tomáš Borovský, Jiří Hanuš, Milan Řepa, Brno 2006, s. 63–70. Práce přihlašující se k historické antropologii se musí tím či oním způsobem vyrovnat s Geertzovým pojetím kultury jako (reprezentacemi potencionálně nabitého) sémiotického symbolického systému a i s jeho požadavkem tzv. „*emického přístupu*“. Ten je Geertzem kladen do opozice vůči klasické (historické, filozofické, teologické) *hermeneutické metodě*. Dějepisectví se tak musí s tímto metodickým napětím vyrovnávat – srov. například MARTIN KUČERA, *Kultura jako kategorie dialektické hermeneutiky. Skica k budoucímu možnému řešení problému*, in: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, s. 43–49; ZDENĚK BENEŠ, *Zdeněk Kalista v kontextu rozumějící historiografie*, in: Zdeněk Kalista a kulturní historie. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, Supplementum 6, Semily 2000, s. 13–24. Debatovány jsou i otázky pojetí „kultury“ a jejího poměru k „civilizaci“ – srov. MILAN ŘEPA, *Umění, kultura, civilizace: několik zastavení namísto úvodu*, in: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, s. 11–23; věnována je i pozornost tzv. „kulturnímu obratu“ v sociálních dějinách – srov. JIŘÍ ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny. Několik poznámek k postmoderní diskuzi*, in: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, s. 35–47.

19 RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*, *Dějiny – teorie – kritika* 4/2007, s. 232–253; ZDENĚK VAŠÍČEK – FRANCOISE MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Brno-Praha 2008, zejména s. 153–185.

20 ZDENĚK R. NEŠPOR, *Ne/náboženské naděje českých intelektuálů. Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu*, Praha 2008. V dějepisectví nacházíme zatím jen dílčí studie mapující teoretické myšlení českých historiků. Jako příklad jedné z precizních uvádím KAREL ŠTEFEK, *K problematice strukturalismu v Kutnarově díle*, in: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* – Supplementum 4, Semily 1998, s. 184–191.

rativistickou kritiku (třeba i Třeštítkova ražení) je teorie historie prostředkem, jak dovodit, že velká část dějinných koncepcí procesuálních změn a strukturací, které by z hlediska ontologického či mentalistického paradigmatu mohly případně nabýt povahy teorií, je jen literární fabulací příběhu. Rozpracovávání teorií uvnitř historických věd, s nímž by z výše uvedených autorů z toho či onoho důvodu mohl souhlasit jak Beneš, tak Havelka či Vašíček, má své odpůrce jak mezi radikálně relativizujícími narativisty, tak mezi faktopisně orientovanými historiky, trvajícími na nesporné objektivitě rozpoznávání jedinečných událostí, jež se vymykají jakémukoli zobecňujícímu výkladu. Otázkou však je, zda přesvědčení, že existují jedinečné, jakoby atomární události o sobě, není stejně extrémní (neřík-li stejně naivní) jako dogmatické uplatňování teze o neprůhlednosti jazyka, o tom, že za diskurzivními praktikami nelze spatřovat ani praktiky sociální, ani ideje, a že historik je jen prostý literát.

Teorie v historickovědních studiích

Představa poznání historických událostí o sobě, poznání, jež je konceptuálně, teoreticky či koncepčně neutrální, je zcela iluzorní. Platí-li, že událost je danost navozující změnu (Lucian Hölscher), pak, jak upozorňuje Reinhart Koselleck, může být událost vymezena vždy až *ex post* a je to teprve až určité „minimum před a po“, co dělá z danosti událost. Vůči jedné a téže danosti však lze (re)konstruovat určitých „n“ jejích „před“ a „po“, a to v závislosti na možných rozmanitých badatelských hlediscích, výchozích teoriích či koncepcích dějin. Každé „minimum před a po“ odkazuje k právě určité (opět s Koselleckem, ale i se Zdeňkem Vašíčkem řečeno) „teorii možné historie“. Událost tedy nemůže být *vně* „dějin“. Docházíme k závěru, jenž může být pro zastávce faktopisného, neteoretického dějepisu paradoxní: čím více budeme usilovat o (iluzorní) poznávání událostí o sobě (jak *to* doopravdy a do co největší podrobnosti *bylo*), tím více budeme vlastně usilovat o *zrušení* dějin. Faktografické pojetí tzv. „historického přístupu“, abychom uvedli analogii z teologie a biblistiky, může vést k „epistemologické pasti“, o níž v návaznosti na metodu Slavomila C. Daňka mluví Martin Prudký, totiž „čím přesněji fakta poznáváme, tím více jsme elusivní, tím více nám unikají a ztrácejí na výpovědní hodnotě“.²¹

21 LUCIAN HÖLSCHER, *Ereignis*, in: Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe, (ed.) Stefan Jordan, Stuttgart 2002, s. 72–74; R. KOSELLECK, *Vergangene Zukunft*, s. 144–157 a 204–207 (Koselleck užívá termínu „ein Minimum von Vorher und Nachher“); Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, s. 63, 85, 94–95; MARTIN PRUDKÝ, *Slavomil C. Daňek v kontextu*

Je věcí metodické vyspělosti naší badatelské práce, jsou-li ony dějinné koncepce, poskytující užívaná „minima před a po“, přítomny jen intuitivně, implicitně a nereflektovaně, nebo jsou naopak explicitní, promyšlené, a tudíž i kontrolované užívané. Je věcí „kultury oboru“ či paradigmatu dějepisného bádání, v němž se pohybujeme, zda ono vědomé a (zčásti) kontrolované zacházení s koncepcemi dějin bude mít buď (a) povahu dějepisného vyprávění, nebo (b) reflektované konstruovaných filozofickodějinných koncepcí (ve smyslu – Havelkovou terminologií řečeno – převážně „obsahové filozofie dějin“), či konečně (c) historicko-vědních teorií (zajisté třeba i převzatých z antropologie, sociologie, religionistiky atd.). Možnost, že by mohlo jít (d) jen o ideologické floskule a politické doktríny, nelze sice *a priori* vyloučit, přece však je nutné požadovat, aby tato varianta byla v rámci pěstování dějepisectví na akademické půdě rozhodně odmítána, tzn. aby akademické instituce neprováděly – řekněme – obsluhu „symbolických center“, nýbrž se neustálou kritikou snažily o jejich dekonstrukci. Je přitom zřejmé, že určité ideologické prvky nejde z „dějepisu“, ale ani z „historické vědy“ jednou provždy vyloučit, nýbrž že je nutné je kritickou analýzou, reflektující metodu a výchozí teorie a badatelská hlediska, neustále vylučovat.²²

Nadále budu sledovat především třetí možnost. V jejím rámci lze říci, že „empirie“, která není (reflektovaně) vztažená k nějaké teorii (či alespoň explicitní tezi, popřípadě jasně artikulované koncepci), je z hlediska (historické) vědy jalová. To však – zdůrazňuji – ještě nemusí ihned znamenat, že by tato „empirie“ nebyla hodnotná pro to, co by bylo možné nazvat *uchovávacími rolí historie* (dějepisectví).²³ Zároveň však ani nepopírám, že se k (potencionálně pramenným)

starozákonní bibliktiky 20.–30. let, in: Slavomil C. Daněk v kontextu českého protestantismu a starozákonního bádání, (edd.) Ondřej Macek, Jan Rückl, Praha 2010, s. 1–13, citováno ze s. 7, 10.

22 M. HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie“*, s. 197; TÝŽ, *Dějiny a smysl*, s. 13–18. Srov. též některé rozborů dějin dějepisectví a jeho teoretických a politicko-ideologických předpokladů, například MARTIN NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007.

23 Dějepisectví, ať již v podobě „dějepisu“, nebo v podobě „historické vědy“, má významnou *kulturu* (kulturní hodnoty) *uchovávací* či *kulturotvornou* funkci. Nemyslím jí nějakou bezduchou, školometskou znalost „faktů“ nazpaměť. Touto funkcí naopak míním schopnost interpretativně *tlumočit* a rozumově *vysvětlovat* dnešku kulturní obsahy minulosti tak či onak vázané k artefaktům, textům či obsahům kolektivní i individuální paměti. To, co bychom mohli nazvat *kulturním dědictvím*, není prostým fyzickým obsahem knihoven, archivů, muzeí a galerií či pouhou topografickou a geografickou strukturací architektury měst a modelace krajiny. Kulturní dědictví je naopak soustavou „živých“ a velmi těkavých entit, neboť jeho jádro je *sémiotické* povahy. Má totiž

artefaktům, textům či obsahům paměti nevztahujeme také iracionálně, emotivně, v rámci etických či estetických postojů, v epických či lyrických obrazech a asociacích.²⁴ Chci se však na tomto místě věnovat – uznávám, že nemalou měrou redukcionisticky, avšak zároveň i weberiansky – jen racionální teoretické struktře a jejímu napojení na empirii v dějepisectví. Tato struktura předpokládá zároveň i určitou metodickou vyhraněnost. Přitom lze říci, že na jedné straně je každá metoda legitimní tehdy a potud, pokud je racionálně vystavená a vyargumentovaná. Na druhé straně však platí Vašíčkovu rčení, že „žádná metoda není neviná“, neboť – s ontologickým důsledkem – něco odmítá a něco předpokládá.²⁵

V českém dějepisectví uplynulého desetiletí mne přítomností (také) této racionálně-teoretické struktury a co do historickovědní způsobilosti empiricky poměřovat určitou teorii zaujaly přinejmenším tři studie, věnované v antropologickém slova smyslu kulturním jevům a jejich případné proměně. Jejich výběr je – plně doznávám – vesměs subjektivní, a tudíž patrně i ve vztahu k celku historiografické produkce nahodilý. Gauchetem přeznačenou původní Weberovu teorii procesu odkouzlení světa diskutuje Daniela Tinková. Odkouzlení, chápané především jako odnáboženštění, dokládá rozbořem (trestně) právního diskurzu

svoji existenci převážně ve schopnosti dneška nějakým způsobem rozumět hodnotám a významům minulosti. Kde se ztratí schopnost tlumočit kulturní obsahy minulosti, tam se artefakty a texty promění v němé předměty (a stane se „politicky průchozím“ prohlásit památkovou péčí o ně za ekonomicky iracionální). Nechci se zde pouštět do debaty, zda může historická věda interpretativně (re)konstruovat již jednou zavrstvené kulturní významy, či nikoli. Poznám jen, že ani ona uchovávací role dějepisectví se neobejde bez (sémiotické) teorie kultury. Odkázat lze alespoň ke studiím typu JAN ASSMANN, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001.

24 Srov. například P. VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, s. 300–301. Stran právě řečeného by šlo vyjít z jeho rozlišení „dvou částí“ „faktu“. „Jedna se čte doslovně v dokumentech a v našich příručkách, druhá je *aura*, kterou nasaje specialista při kontaktu s prameny, ale kterou neumí převést do slov“. Dodejme jen, že u jednoho z prvních klasiků narativistické kritiky dějepisu snad překvapí, že lze určitou složku „faktu“ číst *doslovně* v dokumentech. Z výše citované literatury by takové představě oponoval například R. CHARTIER, *L'histoire ou le récit véridique*, s. 130–131; R. KOSELLECK, *Vergangene Zukunft*, s. 204–207; Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, s. 63, 85–95. Dále pak, že onu „auru“, o níž mi v tomto odkazu především jde, zdaleka nemusí pocíťovat jen specialisté, nýbrž vlastně kdokoli.

25 ZDENĚK VAŠÍČEK, *Podmínky volby*, Praha 2003, s. 178–190. Vašíček v návaznosti na Ernesta Gellnera a Paula Feyerabenda říká, že každá metody by měla být jakožto metoda neutrální, ale je také jistě něčím víc než jen dodržováním pravidel formální logiky. To ale znamená, že každá metoda nutně zároveň ve svých důsledcích i něco odmítá, znamená to, že má proto i ontologické důsledky (s. 178).

jak v rovině legislativy, tak i příkladem rozborů vybraných případů soudní praxe především stran svatokrádeže, rouhačství, smilstva (illegitimity), infanticidy a sebevraždy. Diskusi gauchetovské teze odkouzlení doplňuje ještě odkazem k Foucaultově pojetí bio-moci a načrtává schéma změny, díky níž byly některé delikty (infanticida a sebevražda) odkouzleny tím, že byly medicalizovány. Tinková nadto uplatňuje i komparativní přístup (srovnává české, italské a francouzské poměry).²⁶ Tinková tak diskutuje teorii, která by spadala pod Welskoppovu třetí a čtvrtou dimenzi teoretického myšlení v dějepisectví.

Dalším příkladem historicko-empirického prověřování teorie dějinného procesu jsou studie Lucie Storchové, v nichž vychází z Foucaultovy teze o procesu konstituování novověkého subjektu vytvořením specifické „praxe já“.²⁷ Tento způsob sebevztahu sice nelze redukovat na prosté vpisování se diskurzu do subjektu (jde o specifickou mimodiskurzivní praxi „já“), přece však jej jde zprostředkovaně vykazovat rozbořením diskurzivních praktik. Storchová pak porovnává Foucaultovu tezi a jeho aplikaci této teze s (zároveň i genderověanalytickým) rozbořením dvou českých textových korpusů, s náboženskoetickými texty, týkajícími se panenství, manželství a vdovství z 16. a 17. století, a s okruhem humanistické, veleslavínské literatury.²⁷ Jde, dodávám, převážně o Welskoppovu druhou a v jakémsi implicitním pozadí i čtvrtou dimenzi teorií. Konečně jako třetí příklad zasluhuje uvést práce Veroniky Čapské věnované řádu servitů, a to předně díky způsobu strukturace „empirie“ ve vazbě k teoretickému konceptu „sebe prezentace“ (Welskoppova druhá oblast teoretického myšlení).²⁸ Kromě právě uvedených tří prací by bylo možné poukázat v rámci sociálních dějin, zejména v jejich propojení s historickou demografií či dějinami rodiny, na další příklady empirického testování teorií procesuální proměny, ať již jde o tzv. protoindustrializační teorii či o snahu propojit sociologickou koncepci urbanizace s historickovědním bádáním (Welskoppova třetí a čtvrtá oblast teorií).²⁹

26 DANIELA TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

27 LUCIE STORCHOVÁ, *Vedení manželství a etika sebe samé(ho) v českých preskriptivních spisech 16. a 17. století*, in: *Žena není přísera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, (edd.) Jana Ratajová, Lucie Storchová, Praha 2009, s. 776–820.

28 VERONIKA ČAPSKÁ, *Představy společnosti a strategie sebe prezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*, Praha 2011.

29 PAVLA HORSKÁ, EDUARD MAUR, JIŘÍ MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha-Litomyšl 2002; MARKUS CERMAN, HERMANN ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutscherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*, Wien-München 2002. Na tomto sborníku se podílela řada českých

3. Teoretické myšlení v českém „dějepisném prostředí“

Pohled na produkci českého dějepisectví ukazuje, že je v něm možné nalézt vrstvu reflektovaného racionálního teoretického myšlení, jež je – jak jsem řekl úvodem – konstitutivní pro každou „historickou vědu“, a pokusy o jeho propojení s „empirií“. Otázkou však je, jak je tato vrstva silná? Na ni si zde nedovoluji dát jednoznačnou odpověď – především vzhledem k tomu, že uvádím pouze příklady, aniž bych byl s to je vztáhnout jakkoli statisticky vykazatelně k celku dějepisecké produkce. Nadto, jak ji „měřit“? Počtem odkazů na teoretické práce? To neumožňuje odlišit užití teorií jako ornamentu od jejich reflektované aplikace. Bylo by tedy nutné výstavbu jednotlivých dějepisných prací promýšlet. To však jde v praxi učinit jen vzhledem k určitému vybranému vzorku... Řeknu-li, že tato teoretická vrstva v českém dějepisectví příliš silná není, je to tudíž, doznávám, jen intuitivně pocitový soud, ne-li jen prostý názor. Pokusím se tuto otázku převést na pole, které bych nazval českým dějepiseckým *prostředím*. Míním jím způsob přítomnosti dějepisectví v širším sociokulturním poli, například celková knižní produkce, (vysoko)školské traktování dějepisu, chod vědeckých institucí. Jsem si přitom vědom, že oproti dosavadnímu výkladu sestupuji co do metody na nikoli tenký, nýbrž spíše praskající led. Budu vypovídat především jen na základě reflexe své vlastní přítomnosti v tomto „prostředí“.

Z hlediska přítomnosti teorií v (jazykově) českém dějepisném prostředí získáme snad neoptimističtější obraz, pohlédneme-li na skladbu a rozsah *překladové literatury*. Širší čtenářská obec má dnes českojazyčné verze klasických děl počínaje kupříkladu Maxem Weberem, Norbertem Eliasem či Ernstem Cassirerem přes Michela Foucaulta, Paula Veynea a Paula Ricoeura až po Haydena Whitea, konče Marcelem Gauchetem. Má k dispozici klasická díla školy *Annales*, počínaje Marcem Blochem přes Fernanda Braudela či Jacquese Le Goffa a Jean-Claude Schmitta, konče Rogerem Chariterem, mnoho z díla Petera Burkea, práce klasiků dějin vědy ražení Alexandre Koyrého, demografů a historiků rodiny, jako jsou Massimo Livi Bacci či Jack Goody atd.³⁰

badatelů, například Eduard Maur, Josef Grulich, Alice Velková-Klásterská, Dana Štefanová, Ale-na Pazderová a Lenka Matušíková. Bylo by zajisté možné uvést řadu dalších příkladů. Budu snad mít příležitost se některým z nich věnovat na jiných místech.

30 Bez toho, že bych citoval konkrétní díla jednotlivých edičních řad, řeknu jen, že je to značná zásluha redakční práce Martina Nodla, Zdeňka Hojdy, Vlasty a Karla Kubišových, Jiřího Hanuše a dalších.

Již méně optimističtí budeme, položíme-li si otázku, jaký je dnes kupříkladu osud komparativní metody v českém dějepisectví? Pohlédneme-li ještě na produkci 90. let minulého století, nalezneme přinejmenším kupříkladu u Františka Šmahela zařazení českých předhusitských podmínek do evropského kontextu a inovované pojednání srovnávacího studia národních hnutí Miroslava Hrocha.³¹ Takovéto rozsáhlé komparace nutně obsahují reflektované uplatnění teorií. Mají ale dnes v českém dějepisectví svá dostatečně četná pokračování?

Pesimismus konečně převládne, staneme-li se účastníky bakalářské, magisterské či doktorandské zkoušky z historie na nejednom – naštěstí ne rozhodně na všech – z akademických pracovišť, jež by třeba i samo sebe považovalo za obor profilující. Je velmi pravděpodobné, že budeme svědky zkoušení namemorované faktografie, při němž bude plně dán průchod „dějepisu“, spočívajícímu ve *znalosti* domněle objektivních faktů. Se snahou u zkoušky zjišťovat studentovu či studentčinu teoretickou kompetenci a způsobilost operovat se základními koncepty „historické vědy“ se setkáme jen zřídka. Není divu. Tomuto způsobu zkoušení namnoze odpovídá i vlastní výuka. Nejedna český historik svůj „kulturní kapitál“, ne-li své existenciální vymezení pojí s „habitem“ sečtělého znalce. Těch, co sami sebe vymezují ostrostí pojmového myšlení a teoretickou kompetencí, bude mezi historiky, obávám se, spíše jen menšina. Nadto ještě část z nich bude sice uznávat význam teorií dějepisu (v duchu lingvistického a narativistického kriticizmu), ne však již teorií *v* dějepisectví (tj. teorií vývojových procesů a sociokulturních strukturací apod.). Je to škoda pro dějepisectví samo. Stoupenci dějinně orientovaného teoretického myšlení dnes mají možnost najít uplatnění v rámci antropologie či etnologie, archeologie, demografie, historické sociologie, kulturologie či civilizacionistiky, popřípadě konečně v rámci některých směrů filozofie. Tyto obory si zčásti samy,³² zčásti za účasti některých historiků a historiček rozpra-

31 FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, díl 1: *Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993; MIROSLAV HROCH, *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*, Praha 1999.

32 Spolehají při tom někdy na tzv. „sekundární empirii“, tedy na čerpání informací o „skutečnostech“ ze sekundární literatury, což je pro tyto obory rovněž škodou. Historické vědy či dějepisectví obecně by mohlo ostatním oborům nabídnout právě precizně propracovanou cestu k pramenné empirii. Aby však tato cesta byla pro antropology, historické sociology či třeba civilizacionisty zajímavá, muselo by dějepisectví plně reflektovat, že není nijak teoreticky neutrální empirie, že – jak české historiografii předhazoval již EMANUEL RÁDL, *O smysl našich dějin. Předpoklady k diskusi*, Praha 1925, s. 12–22. Dále srov. zejména rozbor Rádlovy reflexe českého dějepisectví (k nim TOMÁŠ HERMANN, *Emanuel Rádla a české dějepisectví. Kritika českého dějepisectví ve sporu o smysl českých dějin*, Praha 2002; M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 98–109) – fakta jsou závislá na pojmech (a pojmy jsou součástí teorií).

covávají své teoretické historizující přístupy.³³ Mohou tak do budoucna existovat i bez českého dějepiscevtví. To však, pokud ztratí svoji teoretickou složku, zúží se jen na pouhý „dějepis“ a přestane v sobě zahrnovat „historickou vědu“.

Poměr i odstup mezi „historickou vědou“ a „dějepisem“ se mimo jiné vyjeví, povšimneme-li si toho, co se vlastně v tom kterém směru „dějepiscevtví“ považuje za oprávněný „předmět“ (vědeckého) bádání. Vědecké bádání totiž nelze zaměřit na nerozrůzněný celek („dějiny“, „barokní doba“, „moderní svět“), nýbrž jeho „předmětem“ může být jen identifikovaný problém či zřetelně ohraničený „objekt“, například proces sekularizace, proměna sociálních a kulturních mechanismů kontroly agresivity, vývoj kojenecké a dětské úmrtnosti apod. Při rozpoznání bádání hodného problému či při ohraničování objektu bádání hrají významnou roli právě teorie, jak již bylo řečeno výše. V tomto smyslu kupříkladu „české dějiny“ – právě tak jako třeba „německé dějiny“ či „dějiny italské“ atd. – nejsou předmětem vědeckého bádání, neboť jsou neomezeným chaosem různorodých jevů.³⁴ To však ještě neznamená, že je nelze v rámci „dějepisů“ vyprávět. Vyprávění „příběhů“ dějin či tvorba „obratů“ epoch v sobě nese holistickou ambici (z výše citovaných autorů by šlo argumentovat jak odkazem na Ricoeoura, tak na Vašíčka). Ta je však právě jedním z důvodů nutnosti odlišit (narativní) „dějepis“ od (analytické) „historické vědy“, jak bylo výše řečeno v souvislosti se vzájemným poměrem „teorií“ a „narácí. V této souvislosti stojí za povšimnutí, jak se v poslední době vytrácejí holistické ambice (podat „celý“ příběh „celých“ dějin se zřetelem k „všeobsažným“ epochám) kupříkladu i z vymezování „historické metody“ či z pojetí tzv. *histoire totale*.³⁵

33 Srov. například Jiří ŠUBRT (ed.), *Historická sociologie*, Plzeň 2007; JOHANN P. ARNASON, LADISLAV BENYOVSZKY, MAREK SKOVAJSA (edd.), *Dějinnost, nadcivilizace a modernita. Studie k Patočkově konceptu nadcivilizace*, Praha 2010.

34 Podrobněji argumentují v J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, zejména s. 23–53.

35 Odklon od holistických ambicí lze pozorovat i na proměnách, které vykazuje za poslední čtvrtstoletí způsob, jímž je vymezována „historická metoda“. Na sklonku 80. let za ní byl kupříkladu považován soubor pravidel, jimiž zpřítomňujeme minulost jakožto dějiny (Jörn Rüsen), či genetický přístup vázaný k naráci souvislosti obsahu dějinného času (Jerzy Topolski). Tak či onak šlo o metodu, jejíž pomocí se měl vytvořit celistvý, spojený obraz dějin. Oproti tomu vymezení z posledního desetiletí „historickou metodu“ charakterizují prostě tak, že jde o soubor (kontrolovatelných a přezkušitelných) postupů, jejichž pomocí rozšiřujeme „historické vědění“ (Markus Völkel, Gunilla Budde, Dagmar Freist) – srov. JÖRN RÜSEN, *Historische Methode*, in: *Historische Methode*, (edd.) Christian Meier, Jörn Rüsen, München 1988, s. 62–80, definice na s. 62; JERZY TOPOLSKI, *Was ist historische Methode*, in: *Historische Methode*, s. 100–113; MARKUS VÖLKELE, *Methode, historische*, in: *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*,

Pro účely posouzení místa teorií v českém „dějepisckém prostředí“ by bylo možné ryze pracovně a ideálnětypicky odlišit a proti sobě postavit dva (z více možných) „mody historického vědění“. Prvý, řekněme „dějepisný“, usilující o podání „správného“ obrazu „českých dějin“, druhý, řekněme „analytický“, rozpracovávající témata a problémy, jež se v kontextu sociálních, kulturních a humanitních věd jeví jako relevantní. Prvý má kupříkladu někdy až obrozencko-osvětářskou ambici hájit ve světě „českou věc“, nebo třeba vykonávat jakousi – s odpuštěním – „neorekatolizační kvazi-misii“, tzn. obsluhovat příslušná „symbolická centra“ českých dějin, druhý chce s ostatním světem sdílet bádání hodné problémy, koncepty či teorie. Zkusme se do budoucna ptát, jakou měrou tyto dva mody historického vědění pokrývají prostor českého „dějepisckého prostředí“ a který z nich je v něm více zastoupen? Právě tak se lze i ptát, do jaké míry se v tom kterém „modu historického vědění“ preferuje spíše narativní, nebo spíše teoreticko-empirický postup?

(ed.) Stefan Jordan, Stuttgart 2002, s. 211–215; GUNILLA BUDDE, DAGMAR FREIST, *Verfahren, Methoden, Praktiken*, in: *Geschichte. Studien – Wissenschaft – Beruf*, (edd.) Gunilla Budde, Dagmar Freist, Hilke Günther-Arndt, Berlin 2008, s. 158–177, definice na s. 160. Zejména po Foucaultově kritice kategorie „totality“ (srov. MICHEL FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 9–31; R. CHARTIER, *Na okraji útesu*, s. 217–236) není *histoire totale* chápána již jako syntetická, nýbrž spíše jako skladebná disciplína – srov. PETER SCHÖTTLER, *Histoire totale*, in: *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, (ed.) Stefan Jordan, Stuttgart 2002, s. 142–144.